

NOTES I HIPÒTESIS PER A UNA INTERPRETACIÓ DE LA FIA-FAIA

Jordi Planes

Les ratlles que segueixen són fruit de la reacció meditada davant d'una de les manifestacions nadalenques de caire més antic entre totes les que avui es celebren a Catalunya: la Fia-faia. L'escassa bibliografia existent fa referència a la festa de Bagà. Però no cal oblidar que a Sant Julià de Cerdanyola també celebren la Fia-faia. Reacció meditada davant, justament, la insatisfacció que produeix la desconcertant explicació que els autors donen d'una manifestació tan suggerent. En aquestes notes mirarem de superar una mica el nivell d'aquestes explicacions mitjançant hipòtesis que procurarem que siguin coherents. El nostre intent pretén, doncs, aprofundir una mica en la interpretació de la Fia-faia que, a Bagà i a Sant Julià de Cerdanyola, alegra la vetlla de Nadal.

Allò que en diuen els llibres

Totes les referències bibliogràfiques de què disposem daten del primer terç d'aquest segle, quant a l'aplec documental de camp, tot i que en algun cas l'obra de referència hagi vist la llum posteriorment. I gairebé totes semblen copiar-se, repetint alguns errors. La primera referència, i l'única que no hem pogut consultar directament, és la d'Antoni Griera en l'article «Litúrgia popular» (*Butlletí de Dialectologia Catalana*, XVIII, 10, 1930).

El *Diccionari Català-Valencià-Balear* dona aquesta versió: «A Bagà, alguns dies abans de Nadal, es posen als balcons i finestres de cada casa uns foixets de la planta anomenada faia (*Cephalaria leucantha*), lligats en forma d'antorxa, i la vetlla de Nadal en tocar *Avemaria* s'encenen totes les falles i la mainada va pels carrers cridant: 'Faia faia de Bagà, Nostre Senyor nat a la paia'». La informació s'inspira en l'article de Griera esmentat més amunt.

Ramon Violant i Simorra, dins *El llibre de Nadal – Costums, creences, significat i orígens*, explica: «A Bagà (Alt Berguedà), uns quants dies abans de Nadal es posaven als balcons i finestres de cada casa, segons el nombre de mainada que hi havia a la mateixa, sengles feixets de la planta anomenada faia, lligats en forma de torxa. La vetllada de Nadal, en tocar l'*avemaria* encenien les faies, s'il·luminaven tots els balcons i finestres i tota la mainada cridava:

*Fia faia de Bagà,
Nostre Senyor nat a la paia.*

I els vailets ho repetien a grans crits corrent pels carrers. Es creu que aquest costum prové del temps que el senyor de Bagà vivia a la torre de la Falla, i la gent li feia llum quan anava a la vila per assistir a les maitines de la nit de Nadal. Violant dona com a referència el mateix article ja repetidament citat d'Antoni Griera.

Fem ja una constatació: ni Alcover-Moll ni Violant i Simorra no semblen haver assistit mai a la Fia-faia. Els primers en parlen com d'una cosa actual, en present. Violant, en canvi, en parla en passat, com si ja no es fes més. Alcover-Moll donen la precisió del nom científic de la *faia*, cosa que no fa Violant. Violant, en canvi, encerta relativament la transcripció de la cantarella infantil, cosa que Alcover-Moll erren. Violant, finalment, dona una interpretació, però amb totes les reserves, quan escriu: «Es creu que aquest costum prové...», referint-se, pel que sembla, més a una creença popular que no pas a una convicció pròpia. Aquí, com veurem de seguida, Violant sembla inspirar-se en Joan Serra i Vilaró, però no el cita.

Joan Serra i Vilaró, en efecte, a *Baronies de Pinós i Mataplana*, escriu: «*Faia*.— D'aquesta cavalleria roman encara una torre del seu castell, per la qual avui diuen d'aquest lloc la Torre de Santa Magdalena.

Es situada prop del Bastareny, una hora més amunt de Bagà.

D'aquest lloc roman una tradició parenta de la dels Fallaires del Vallespir. La nit de Nadal els minyons de Bagà, amb una planta que té el mateix nom de Faia fan unes llargues torxes amb les quals, enceses, corren, juguen i ballen cantant: 'La fia la faia, que el bon Jesús ha nascut a la paia'. En aquell país pronuncien i en lloc de ll.

Els vells m'explicaren que açò venia de quan a la Faia hi havia senyors els qui amb aquest sistema el jovent il·luminava la via quan, la nit de Nadal, venien a maitines. Remarcarem que Serra i Vilaró sí que devia haver assistit algun cop a la Fia-faia o, si més no, l'havia sentida explicar dels propis protagonistes. Ens inclinem més per aquesta segona hipòtesi perquè oblidada –o ignora– que les faies es preparaven abans de la nit de Nadal i que és cert que s'exhibien als balcons i finestres de les cases on hi havia mainada. I perquè afirma que els vells li n'havien explicat l'origen i el sentit, cosa amb la qual coincideix Violant i Simorra, com hem vist. Serra i Vilaró, en canvi, introdueix una nova variant en la cantarella infantil. En primer lloc, cosa que ens sembla molt suggerent, posa l'article «la» davant de fia i de faia. En segon lloc, substitueix Nostre Senyor per bon Jesús («nascut a la paia»). Observarem, finalment, que de tots els autors fins ara ressenyats, és l'únic que utilitza el participi «nascut», en comptes de «nat» que, a partir de Griera, utilitzen tant Alcover-Moll com Violant i Simorra, cosa que sembla ajustar-se més a la realitat dels fets.

Per la seva banda, Joan Amades, en el seu tan divulgat *Costumari Català*, en parla en aquests termes:

«A Bagà, en les cases on hi ha infants, fa la fia faia. Consisteix en una mena d'atxa tan alta com l'infant pot portar-la. N'hi ha àdhuc de tres metres d'alçada. Des de

molts dies abans, pengen al balcó un bon feix de troncs de faig. El vespre d'avui (Amades està parlant de la vetlla de Nadal), al toc d'oració, tothom encén llur «faia», mentre crida amb tota alegria i entusiasme: Fia faia!, fia faia! Entre el veïnat hi ha gran estimul i es fa tema de competència veure quina «faia» restarà més temps encesa o trigarà més a apagar-se». Podem comprovar com Amades, tal com se li ha retret sovint, s'ajusta poc a la realitat dels fets que reporta. Per la semblança fonètica, confon les faies amb troncs de faig, cosa insòlita. I escapça la cantarella infantil incomprensiblement. En canvi, és l'únic que parla sobre la rivalitat entre els fallaires, fet absolutament nou fins ara i que, d'una altra manera, sobreviurà en la versió actual de la Fia-faia.

Joan Coromines, en el seu monumental *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, en parlar del mot «falla», diu: «Falla (pron. faia) apareix també com a nom de la *Cephalaria leucantha* (Vogel, 1911), que a Bagà es crema formant-ne feixets, en forma d'antorxa, a la nit de Nadal (AlcM i BDC XVIII, 10); cf. la notícia del crit «a la faya, a la faya, Nostre Senyor ha nascut a la paya» dels nois de Berga DAG, que hi afegeix «falla branca seca o palla per a cremar». Resulta extraordinàriament sorprenent aquesta cita que fa Coromines del Diccionari Aguiló. Ha de tractar-se forçosament d'un error o d'una

confusió d'Aguiló, ací transcrit per Coromines, entre els noms de Berga i de Bagà. Perquè enlloc més no hem trobat escrit, ni la tradició ens ho ha reportat per altres camins, que els nois de Berga cridessin pels carrers precisament el que, en les seves variants ja estudiades, ha estat sempre la cantarella de la Fia-faia de Bagà. Ja dèiem al començament que la còpia reiterada de versions d'un mateix fet condueix, sense crítica de les fonts adduïdes, a la repetició i de vegades a l'ampliació d'errors.

Finalment, si es vol conèixer com era i com és avui la Fia-faia, caldrà consultar el llibre *Bagà, la capital històrica de l'Alt Berguedà*, que en dóna la versió més completa i exacta en l'aspecte descriptiu i que aquí no repetirem pas. Sí, però, que remarcarem el nostre desacord en l'aspecte interpretatiu. O els nostres dubtes.

La Fia-faia i els senyors de Faia

És cosa ben sabuda que quan la gent, una col·lectivitat o un poble, desconeix l'origen d'alguna de les manifestacions populars o d'alguns dels seus signes identificadors, tendeix a buscar-lo fàcilment i, en general, sense aprofundir massa. Així neixen les llegendes. Llegendes força antigues, com és ara la de l'origen de la bandera de les quatre barres; o força més modernes, com pot ser la de la batalla del Bruc i el famós tim-

baler. Serveixen pel que serveixen i, en tot cas, no són inútils. Ni serem nosaltres qui en bescantarem ni l'ús, ni la difusió. Però, no prou contents, intentarem d'anar una mica més enllà en la recerca de la veritat històrica, que és d'una altra mena.

Així —i bo i reconeixent que en el darrer llibre esmentat, en el qual compartim alguna responsabilitat, ja s'indica l'origen pre-cristià de la Fia-faia i es llança algun interrogant sobre la interpretació popular—, intentarem mostrar la poca congruència de l'explicació que atribueix la festa baganesa a la rebuda que els vilatans de Bagà feien als senyors de Faia quan baixaven per Nadal a la missa del Gall, o a maitines, com diuen les obres de referència esmentades més amunt. (Indicarem, de passada, que temps enrera la missa del Gall no es celebrava a la mitja nit, sinó a l'hora de maitines, cap a les cinc de la matinada).

Qui eren els senyors de Faia? Documentats força tardanament (1254), el lloc on habitaven ho és més primerençament (1087). Semblaria, doncs, que fou el lloc que donà nom a la nissaga, com sol passar. Aquest lloc, Serra i Vilaró el situa una hora amunt de Bagà, allà on avui hi ha la torre de Santa Magdalena, al terme de l'Avellanet i dins del domini dels barons de Pinós. Hi tenien casa fortificada o castell, i els seus estadants eren cavallers, la categoria més baixa entre els senyors, que depenien dels Pinós en tot i per tot. I ara una altra pregunta: per què se'n deia «la Falla»? (pronunciat «la Faia», segons el fenomen de ieisme propi d'aquestes nostres contrades). No podem estar d'acord, seguint Coromines, que es digués així perquè allí hi havia hagut, en aquells temps, una fageda, i creiem que aquí Serra i Vilaró no l'encerta. Les formes de derivació catalanes no han anat mai per aquí i de «fagus» (faig) i «fageta» (fageda) no en podia sortir mai «falla» o, com es diu per aquí, «faia», que provenen del llatí «facula». Per tant, creiem que es pot afirmar amb certesa (malgrat les grafies vacil·lants que Serra i Vilaró reporta a les seves *Baronies*) que tant el topònim la Falla o la Faia com l'antropònim idèntic coincideixen amb el nom de l'herba i de la festa baganesa. Però, tenen relació? Creiem que no.

Els cavallers de Faia, al peu del camí del Pendís cap a Bagà —i quan Bagà encara ocupava el seu antic emplaçament al serrat de Sant Sebastià— potser

Celebració de la Fia-faia a Bagà, a la plaça de Catalunya.

tenien entre altres encàrrecs de defensa del camí el d'encendre fogueres de senyals (falles) que, des d'on eren, podien ser perfectament visibles des del Bagà antic, dalt del serrat. Qualsevol pot fer la prova: que algú pugi a Sant Sebastià i que algú més vagi a fer fogueres a la torre de Santa Magdalena i observi si es veuen o no. Segur que es veuen. Pensem, doncs, que el nom de la Faia els venia a aquells cavallers per la funció que exercien en profit del senyor de Bagà, avisant-lo de la proximitat d'amics o d'enemics procedents de Cerdanya pel Pendís.

D'entre els deures feudals dels vassalls envers els seus senyors no n'hi ha cap que indiqui que aquells els hagin d'il·luminar el camí perquè no s'entrebanquin de nit, anant a maitines o a la missa del Gall. I seria una il·lusió més pròpia del teatre romàntic del segle passat que no pas una realitat històrica pensar que uns vassalls escanyats econòmicament pels seus senyors s'oferissin a un acte de tanta complaença com el que indica l'explicació popular de l'origen de la Fia-faia. Serra i Vilaró, persona equànime i moderada, reconeix les grans tensions i la poca simpatia que hi hagué entre vassalls i senyors, a Bagà.

Però és que, de més a més, els senyors de Faia no ho eren pas de Bagà; i els seus vassalls, que ho eren finalment pel baró de Pinós, eren molt escassos. I, per reblar el clau, és ben probable que els senyors de Faia assistissin —si ho feien— a les maitines de Nadal a la seva pròpia parròquia, que tant podia ser St. Joan d'Avellanet com St. Martí del Puig. Els queia més a prop.

En conclusió d'aquest apartat, i tot i afirmant el nostre respecte per les tradicions i per les explicacions populars —que cal mantenir—, hem de rebutjar aquesta, tan arrelada, que atribueix la Fia-faia a l'agraïment dels baganesos envers uns cavallers de segona fila amb qui poc tenien a veure.

De més a més, si l'argument no valgués prou, qui pot creure que la gent de Sant Julià de Cerdanyola, que no tenia cap relació de vassallatge amb els de Faia, ho fes igual, fes igualment la Fia-faia com els de Bagà per les mateixes raons? N'hi devia haver, de raons —en realitat n'hi ha—, que vénen de més lluny i que els mateixos executants ignoraven ja, quan van empescar-se l'explicació que acabem de desmentir.

La Fia-faia a Sant Julià de Cerdanyola.

ARNIU

Celebració del solstici d'hivern

Ja és quasi una obvietat afirmar que la Fia-faia és una reminiscència de la celebració pre-cristiana del solstici d'hivern, és a dir, dels dies en què el sol, essent més baix, per força ha de tornar a allargar-se. S'escau, és clar, pels volts del Nadal actual i exactament sis mesos abans o després del solstici d'estiu, quan el sol és més alt i, en conseqüència, tendirà a minvar. És, en paraules rases, allò que els estudiosos, com és ara Mircea Eliade, han anomenat el mite de l'etern retorn. Perquè allò que per a nosaltres és avui tan clar (el moviment de rotació i de translació de la terra al voltant del sol que, a les nostres latituds, dóna lloc a les quatre estacions), era un misteri per a moltes societats més antigues, que no s'explicaven aquest créixer i decreïxer constant, cíclic, de les forces de la naturalesa. I, no sabent-ho explicar, ho expressaven a través del mite, que per naturalesa és inexplicable: és a dir, que no cal explicar perquè ja s'explica per ell mateix.

El protagonista d'aquest cicle de la naturalesa, el que donava empenta —i naturalment, encara dóna empenta— a la fecunditat de la terra era, i és, el sol. De les societats antigues que han deixat alguna empremta en aquestes nostres terres pirinenques hi ha el poble celta, que hi arribà un mil·lenni abans de Jesucrist. Els celtes tenien el sol per divinitat i commemoraven amb grans festes el solstici d'hivern, quan el sol rebia una

nova empenta i, allargant-se el dia, era penyora de nova fecunditat de la terra, d'on els celtes rebien tots els seus béns, com tothom, és clar. Ho celebraven amb danses rituals i encenien focs de joia en honor del Sol Nou. El darrer dia, com recorda Violant i Simorra, citant Ramon Bernald de Gistaín, els druides —o sacerdots celtes—, vestits de blanc, collien el vesc sagrat dels roures dels boscos dedicats a les divinitats amb un falçó d'or. Que ens sigui permès aquí recordar que el vesc encara avui és considerat a moltes contrades, la nostra inclosa, com a porta-sort, per Nadal. I encara, pels qui segueixin les populars aventures de dibuixos d'Astèrix i Obèlix, recordar-los com el druida Panoràmix va a collir el vesc sagrat amb el seu falçó d'or. Ja podeu veure com hi ha coses que vénen de molt lluny i que encara formen part de la nostra vida.

Suposem que no cal assenyalar que la Fia-faia és una reminiscència d'aquestes celebracions solsticials mitjançant fogueres que, a més de a Sant Julià de Cerdanyola, trobem d'una manera o altra en altres indrets de tot el Pirineu i de més enllà i tot. Serra i Vilaró ens parla dels fallaires del Vallespir, comarca veïna, però tant Violant i Simorra com Amades ens parlen de multitud de pobles de l'Urgell, del Pallars, de l'Alt Empordà, de la Selva i fins del Vallès, a Catalunya. I de l'Aragó, Navarra i el País Basc, fora de Catalunya. Aquesta tradició solsticial del foc per al Sol Nou està estretament emparentada amb la

del tió, en multitud de formes i expressions arreu d'Europa, que ara no podem allargar-nos explicant. Ramon Violant i Simorra, de qui ja hem parlat força fins ara, va publicar un llibre esplèndid sobre aquestes coses que qui vulgui llegirà amb plaer. El ja citat *El llibre de Nadal. Costums, creences, significat i orígens*, que és un pou de curiositats.

Cal ara recordar que els romans, la religió dels quals era de gran tolerància habitualment, van fer seves les creences i els ritus dels pobles conquistats i romanitzats. I entre elles, aquesta del solstici d'hivern, anomenat Dia del Naixement del Sol Nou. La Fia-faia, doncs, va passar la seva tardana romanització sense problemes i és segur que va seguir celebrant-se com a festa solar.

El cristianisme, que acabà imposant-se a totes les altres religions de l'Imperi romà, acceptà amb notable sentit comú moltes de les festes dites paganes, bo i donant-los un altre caire. Amb la festa del Nadal va passar així. Enlloc dels Evangelis no es diu quin dia de quin mes va néixer Jesús, dit el Crist. I no va ser fins al s. IV que l'Església d'Occident va instaurar el dia 25 de desembre com el dia de Nadal. Justament perquè per aquests dies seguien celebrant-se les festes paganes del Sol Nou amb fogueres. Sant Agustí, per exemple, deixa veure clarament l'origen del nostre Nadal actual quan exhorta els seus diocešans que no celebrin «*el Sol sinó el Creador del Sol*», segons cita Violant. Vella saviesa, la d'aquella Església primera, que no hauria d'haver perdut mai.

El nom i el sentit cristià de la Fia-faia

Acceptat, com sembla que no pot ser altrament, l'origen pre-cristià de la Fia-faia, entrarem ara en la part més àrdua i més hipotètica d'aquest escrit.

Comencem pel nom. Si el nom de «faia» no presenta cap problema (es tracta, efectivament, de la pronunciació ieística de «falla», o torxa, cosa que realment és), el nom de «fia» és considerablement més problemàtic.

Si, com algú ha insinuat, «fia» és no més un complement eufònic per a la cantarella infantil, no vol dir res. Serveix per fer més passable la cantarella i prou. I si és així, ja hem acabat.

Però pensem, a nivell d'hipòtesi difícil de demostrar d'altra banda, que «fia» vol dir alguna cosa més. Si «faia» és la

pronunciació ieística de «falla», per què «fia» no pot ser també la pronunciació ieística de «filla»?

Joaquim Ruyra, en la seva celebrada narració blanenca «El rem de trenta-quatre», inclòs en el conegut recull *Pinya de rosa*, posa en boca d'una dona de Blanes aquestes paraules: «*Mireu's-em això!, si això són liris blancs, fietes!*». He subratllat el mot «fietes», que en el parlar blanenc d'aleshores volia dir, simplement, «filletes». Fenomen que Coromines, en el seu *Diccionari* ja esmentat, reporta a d'altres indrets del parlar català. Però no a Bagà o rodalies. Ara bé, el proppassat dia dos de novembre, durant la fira de Bagà, vam sentir dels llavis d'una dona baganesa de tota la vida, bo i baixant pel carrer Major, com s'exclamava: «*Ai, fieta!*». Volia dir, ja s'endevina, «*ai, filleta!*». Si avui encara queden persones a Bagà que ioditzen la «ll», ni que sigui en el diminutiu, per què no n'hi pogué haver en el passat, que els lingüistes no han documentat, que en comptes de dir «filla», diguessin «fia»?

Però, quin seria el sentit d'aquesta estranya aglomeració de mots aparentment sense sentit?

La litúrgia benedictina, especialment l'anomenat ofici diví, era vigent al monestir de St. Llorenç prop Bagà en un moment en què el clergat secular —els capellans rasos— no el recitaven. Els monjos de St. Llorenç, sense arribar a la fina cultura dels ripollesos o dels cuixanecs, eren considerablement més cultes que els capellans de les parròquies, sovint quasi analfabets. Parlem, és clar, de l'Edat Mitjana. En l'ofici diví (allò que després, en generalitzar-se, s'anomenaria el breviari) del temps d'advent —o sigui, les quatre setmanes d'abans de Nadal— les referències a la Verge Maria són constants, com a portadora del Crist que és. I el Crist, en el mateix ofici d'advent, és anomenat sovint la Llum. Maria, doncs, és la portadora de la Llum, el Crist.

Gosem pensar, doncs, que foren potser els monjos de St. Llorenç prop Bagà els qui, davant la celebració pagana solsticial de les torxes enceses, intentaren donar-li un sentit profundament cristià d'advent. (Remarcarem que encara avui la Fia-faia té lloc a l'hora del toc d'oració, que es correspon a l'hora de vespres de l'ofici monàstic; o sigui, hores abans de la celebració del Nadal i encara dins del temps litúrgic de l'advent). I així, la Filla (la Fia) seria la

Verge, Filla de Sió, prefiguració de l'Església, que porta la Falla, que infanta la Llum, el Crist. La iconografia antiga representa la Verge amb una llàntia a les mans, com se sap, a imatge de les verges prudents del relat evangèlic. Fia-faia seria, doncs, Verge torxa, infantadora de la Llum. Tot i que se n'hagi perdut avui el sentit i n'ignorem exactament l'origen.

Creiem, com hem dit, que podien ser els monjos de St. Llorenç prop Bagà no solament per les raons adduïdes, sinó perquè això també explicaria la coincidència entre St. Esteve de Bagà i St. Julià de Cerdanyola, on els monjos havien d'exercir una influència espiritual notable, més enllà de les querelles jurisdiccionals entre senyors, fossin abats o barons.

Una de les últimes antífoes de la vigília de Nadal del salteri benedictí diu així: «*Sortirà com el sol el Salvador, i baixarà al si de la Verge*». La falla i la filla.

El tema, que hem gosat plantejar, queda naturalment obert. Esperem que aquesta no sigui l'última paraula. ⚡

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1985 (10 volums).
- AMADES, Joan. *Costumari català. El curs de l'any*, 2a. edició en facsímil, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1980-1991 (9 volums).
- COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1980-1991 (9 volums).
- DD.AA. *Bagà, la capital històrica de l'Alt Berguedà*, Bagà, Ajuntament de la Vila, 1988.
- RUYRA, Joaquim. *Pinya de rosa*, Barcelona, Ed. 62-Ed. Orbis, 1985.
- Salteri del Breviari monàstic*, Abadía de Montserrat, 1964.
- SERRA I VILARÓ, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana*, 2a. edició facsímil, Bagà, Centre d'Estudis Baganesos, 1989 (3 volums).
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *El llibre de Nadal. Costums, creences, significat i orígens*, 2a. edició facsímil, Barcelona, Editorial Altafulla, 1983.